

Մ. ՊԵՏԵԿՅԱՆԵԼԵԱՆ

«Մկրտիչ Պէշիկթաշեանի անունը մին է այն անուններէն զոր ամէն Հայ գորուվազին ու երկիւղած յարգանքով մը կ'արտասանէ. անուն մը որ հոմանիշ դարձած է ազնուութեան, գեղեցկութեան, ներդաշնակութեան. Եթէ Հայ ժողովուրդը արդէն ներսէս կ'ապացիւնէ սուած չըլլար Եւրոպայի տիտղոսը, զայն Պէշիկթաշեանին պիտի յատկացնէր անտարակոյս»։

այսպէս դուազած է Զօպանեան իր կոթող՝ գործին ճակատը. բայց պիտի կարենա՞ր երեւակայել թէ օր մը մէկը պիտի գար, որ ինքզինք այդ «ամէն հայ» երէն զուր պիտի ճողպուէր, ու ինչ որ ազգի ու ժողովուրդի զգացում է՝ պիտի յանդգնէր սուտ համբաւել, ուրանալով Պէշիկթաշեանի փառքն ու հանճարը՝ պիտի գրէր ու պնդէր՝ պիտի յայտարարէր «Եթէ չափի տակ առնել ուզենք Պէշիկթաշեան, պիտի խոստովանինք որ ոչ գրական և ոչ հասարակական մարդու մեծութիւն չէ. մեծ բանաստեղծ լինելու համար պակասում էր զէպ ի երկինք տանող թեւերը և երկրի վրայ ձաւուր յանդգնութիւնը, չկար փոթորկող արիւն ու աւիւն, մեծ գործիչ լինելու համար ջիւղ չունէր, զայրանալու և յառաջ մղելու ձայնը չունէր։ Ահա ինչու միջակութիւն էր։ Այս ճշմարտութիւնը (!!) ահեղի յարգի է, քան թէ սուտ և պատրիքով սանքները»։

Գիտէ՞ք ով է այս մեծ պատգամատուն որ սուտ կը հանէ Զօպանեանի «ամէն հայ» երը. Փրոֆ. Աղոնց է. որ կը խոստովանի, այսինքն կ'ուրանայ՝ զատուելով հայ համայնքի տեսութեան դաւանութեանէն՝ հանդէպ Պէշիկթաշեանի թէ Պէշիկթաշեան փորձող՝ այսինքն խոտովարար՝

ամբոխայարոյց, վերջապէս անիշխանական կամ պոլշեպիկ չէր՝ ստոյգ է. թէ զայրացկոտ, փրփրող մէկը չէր՝ ստոյգ է. իսկ թէ ժողովուրդն յառաջ մղելու ձայնը չունէր՝ սուտ է. թէ չունէր թեւ երկնաբախ, արիւն ազգասիրութեան, մարդասիրութեան, ողատարեան կամ չունէր ախիւն քերթողական, կամ չունէր յիւղ մեծ գործիչ լինելու՝ այս յայտնի սուտ և ուրացութիւն է իրական արժանիքին։ Այս խօսքերը եթէ վերաւորիչ ալ ըլլան, «նովին չափով որով» չափած է՝ իրեն կը դարձուն. ակամայ գծեցինք և ընդգծեցինք, զի մենք չէ որ զայն պիտի ըսենք կամ փաստենք այլ ազգին մեծամեծ դէմքերը, զրազէտ, բանաստեղծ, հրապարակագիր, ազգային գործիչ են. թողունք հասարակաց կարծիքը որ ինքնին անհամեմատ արժէք կը ներկայացնէ։

Մենք ի գուր ճիշդ պիտի չթափենք Պէշիկթաշեանի մէջ վեր հանելու քանաւոր ստեղծն ու հոնձարը, ինչպէս նաեւ հասարակական գործիչը. այդ մասին մեզմէ վեր և լաւագոյն հեղինակութիւններ պիտի խօսեցնենք որպէս զի Փրոֆ. Աղոնցի ցուցնեն թէ որքան սխալ է մտայնութիւնը որմէ տարուած է, և պիտի տեսնենք որ ճշմարտութիւնը Պէշիկթաշեանի կողմն է. Աղոնց շատ խախուտ դիրքի վրայ է։

Ո՞վ են Աղոնցի հակառակորդները. հահա հրապարակ կոչենք մի առ մի արեւելեան թէ արեւմտեան, հին ու նոր յայտնի հեղինակութիւններ։

1. «Մ. Պէշիկթաշեանի կեանքն ու գործը». «Ներսէս»։ Փարէզ, 1907, էջ 5։

2. ՏԵՍ «Յառաջ» Բ. 1428 (21 Նոյ.)։

3. ԱԵԴ. Բ. 1428 (27 Նոյ.)։

Թող խօսի ինք Գ. Ա. ՉՕՊԱՆՅԱՆ, որուն գրիչը ազգին ծանօթ է, որուն գրական տեսութիւնները խոր են և կուտ, վերջապէս ան որ զարուս հայութեան մեծագոյն գրագէտ-բանադասն է անուրանալիօրէն։

«Պէշիկթաշլեան» ան իր մէջ կը կրէ աղբիւրը գերագոյն գեղեցկութեան, պէտք չունի կոտւելու։ Կը բաւէ որ յայտնէ ինքզինքը։ և բոլոր սրտերը — գէթ անոնք որ դեռ չեն հասած վերջնական փոփոխեան — պիտի անձնատուր ըլլան իրեն»։ Կը լսէ՞ Աղոնց՝ որ կողաբար մէկը կը փնտռէր, ինչ ծիծաղելի պահանջ։ հովուի սրինգէն՝ զուռնայի զոինչ կամ թմբուկի թոպիւն ուզել լսել։ չէ՞ որ որքէական քնարը՝ քարերն անգամ կը յուզէր, այդ առասպել։ է, այո՞. բայց սէրը առասպել չէ։ Աղոնց ըմբռնած է թէ ինչ ոյժ ունի և ունեցած է և յաւերժօրէն պիտի ունենայ հայութեան և մարդկութեան սրտին մէջ։

«Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն Գան զանձկալի եղբայր անուն»։

Թող ուշ դնէ թէ ինչպիսի՞ խորութեամբ և պաշտումով կը գրէր անոր մասին ՇԱՐԱՍԱՆ. «Պէշիկթաշլեանի Եղբայր եմք մեք ոսկեատառ ու երկնային կոչին տիրապետող ու երանաւէտ խաղաղութիւնը ամէն տեղ, հայ կուրծքերու կը տրեղը, Հայութիւնը միաձուլուած ի հեճուկս ատելութեան նախանձի ու տգիտութեան՝ ճշմարիտ առաջդիմութեան ճամբան կ'ուղղուէր»։

Աղոնց կը տեսնէ՞ թէ ինչպէս ազդած է հոգիներուն՝ Պէշիկթաշլեանի հանձարը թնաստը, երկնային, և թէ ինչպիսի՞ հասարակական գործ և որ կատարած է։

Շարունակէնք դեռ լսել Չօպանեանը. «Պէշիկթաշլեան ուրիշ բան չէ ըրած բայց եթէ հայ ժողովրդին վրայ ծաւալել իր քաղցը և ներդաշնակաւոր հոգիին երգը և իր մտքին գերազնիւ ժպիտը, և ատի մեծ մասամբ՝ բաւած է որպէս զի իր կատարել ուզած առաքելութիւնը իրագործուի»։ Անա ուրուագծուած Պէշիկթաշլեանի հասարակական գործը, առանց պոռթկալու և փրփրելու։

«Այնպէս ինչպէս որ է, Պէշիկթաշլեանի բանաստեղծական գործը անզին զանձ մըն է մեր գրականութեան համար։ Մեր մէջ յայտնուած են գրագէտներ կամ բանաստեղծներ, աւելի կորովամիտ, աւելի խաբարոհ, աւելի ջղուտ և ուժեղ, բայց ոչ ոք Հայոց մէջ — բաց ի Քուչակէն — ունեցած է Պէշիկթաշլեանի շնորհը, քաղցրութիւնը, ազնուութիւնը, ներշնչումի բնականութիւնը և ներդաշնակութիւնը, և ոչ ոք մանաւանդ այդ աստիճանով ունեցած է այն նուրբ ճաշակը որ կը տրեւ Պէշիկթաշլեանի բանաստեղծութեանց մէջ, այն մաքուր կատարելութիւնը որ անոնց յուզացման ու ձեւին մէջ կը փայլի յայտնական շողիւնով մը»։ Պիտի ուզէինք հարցնել Փրոֆ. Աղոնցի. միջկուսիւն թէ անմրցելի բարձրութիւններ են հեղինակին թուածները։ Ու Չօպանեան կը կնքէ. «Որքան ատեն որ ապրի հայ ազգը, մեր նոր սերունդները Պէշիկթաշլեանի բանաստեղծութեանց մէջ պիտի ուսանին քաղցրադաշնակ զգացմանց և նուազաւոր հայերէնի զաղտնիքը, ինչպէս և անոր կամքին մէջ պիտի գտնեն ազգանուէր գործիչի ամենէն օրինակելի տիպարներէն մին որ երկրագնդիս վրայ յայտնուած ըլլան»։

Աղոնց պիտի չուրանար Պէշիկթաշլեանի՝ գործիչի դերը, եթէ կարգացած ըլլար. «Հազիւ թէ սկսէր խօսիլ, աչքերը կը վառէին, դէմքը կը լուսաւորուէր, կ'այլափոխուէր և ոսկեգիրք ինքզինքը յստուած կը զգար տիրական հմայքի մը մէջ, կապուած կանխութեան թայց ատով իսկ հզօրագոյն անպով մը՝ այդ մտպական եսկիւն հետ, անխառնափոխօրէն զայն սիրելու դաստապարտած»։

Աղոնց հոգիներու տիրապետութիւնը միայն զայրոյթին ու ջիղերուն զօրութեան մէջ կը դնէ. աստի Մահմետի և Լեւոնի գործածածն է, և անյաջող՝ քանի որ բռնի է. Պէշիկթաշլեան բանաստեղծ՝ աւելի ի-

1. «Թրքահայ բեմի գործիչներ». Շիրակ 1905, էջ 86.
2. Տե՛ս Չօպանեանի գրած «Պէշիկթաշլեան գործիչ» էջ 50.

մաստաւէր ալ եղած է, ուզելով և յաջողելով տիրել սիրով՝ որ թոյնն է և հօր մահուան պէս, և այս նկարագրին է որ Աղոնցի բմբուռներն չի գար, և որպէս թէ նախատինք՝ զայն Միսիթարեան գաստիարակութեան պտուղ կը համարի...

Փրոֆ. Աղոնց՝ Պէշիկթաշլեանի նկարագրին մէջ միսիթարեանը տեսնելով՝ յակամայս մեծագոյն զրուստիքն է որ կը շուայլէ մեզիս։ Աղոնց գիտէ՝ Պէշիկթաշլեանի գործը համախմբումին մէջ ազգային տարրերուն

ՄԿՐՏԻՑ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

իր անհնական հմայքին ու ձիգին շնորհիւ, և այդ միացումով չէ՞ր որ կ'իրագործէր հանրօգուտ ծրագրերնր. կ'անգիտամանայ հայկական քաղաքին հիմնարկութիւնը, կամ կրօնական հարցերով զիրար առող համայնքը սիրոյ և միութեան յերկր. իր վարչական յատկութիւնը, իր քաղաքականութիւնը՝ սերն էր, և սերն էր միշտ, որով ապրեցաւ ու գործեց և կ'անմահանայ։

Պէշիկթաշլեանը մօտէն ճանչցող ՏՕԲԹ. ԵԻՇՄԱՆԵԱՆԸ ըսած է անոր մասին. «Պէշիկթաշլեանի լայն և գեղեցիկ ճակատը չնաշխարհիկ հանճար մը կը պարունակէր... Երբ իր կեանքին զրուստներուն մէջ կը տեսնեմ սիրտը, այն ազնիւ սիրտը,

որ ինչ որ գեղեցիկ կայ բնութեան մէջ առ այն կը գիմէ, ինչ որ փափուկ կայ առ այն կը սլանայ, ինչ որ վսեմ կայ առ այն կը բարձրանայ, ինչ որ հանճարի ծնունդ կայ անոր խանճարուրդ կը շինէ»։

Գերպ. Եղ. Հիւրմուշ ալ գեղեցիկ կը նկարէ անոր հանճարը. զրուստիքն յիշել զանց կ'ընեմ՝ Աղոնցի մտայնութիւնը նշկատի առած։

* * *

Գ. ՕՏԵԱՆ՝ մին է անոնցմէ որ թափանցած են բանաստեղծին հոգիին. ան կ'երգէ զմայլումով.

«Յրոտասարսու մառախլապատ ի վիմէդ
Թող շող արփի ցոլայ սփռի յընդհանուրս.
Ահիւ հոգւոյդ, ճանաչէ հատեալ յարփնեւոյն,
Յար ցոլացիկ ի թրթռականդ յերգս ազու,
Քնարաց ի քնարս իբր ըզնըշոյս յալեաց յալիս
Աւանդեցէ ապագայից գանուն քո»։

Եւ ո՞վ կրնայ մոռնալ ՏԻԻՍԱՐԻ եղբւր, երբ որ միայն կը բաւէր ցուցնելու Պէշիկթաշլեանի հանճարն ու թողած համբաւը ամբողջ Հայաստան մէջ.

«Ոչ եւս է նա, որ զիւր քնար ձօնեաց առ ազգ,
Առ հայրենիս. ոչ եւս է նա՝ ոյր երգ աղու
Ջարթուցանէր յաւերակաց ըզդիցազունս...

Ոչ եւս է նա՝ ոյր նուազաւոր յաղբերտանաց
Հարգ պատառեալ ըզդալկացեալ պատանս իւր.
[նանց

Մերկանային զարիւնթաթաւ լանջս կարեւիւր
Յայտ առնել թէ արիւն իւրեանց շրէ ի մեզ,
Թ'են նոյն մեր քաջք, նոյն մեր ոտիքը, նոյն
[մեր շահք.

Ոչ եւս է նա՝ ոյր մեղեդիք խնդալաւտ
Ի ցրտահար վառէին սրտըս կայծ սիրոյ.
Երգոցն ի լուր ատելութիւն, ոյր շիջանէր,
Աչկունք հրացայտք գորովանք ժպտէին,
Եւ զիրեւոք փարէին սիրտք բաժանեալք
Եղարպք եւի՞ր միջ ինզարբարբառ ձայնեալ շուրջ»։

Աղոնց այս տողերուն մէջ Պէշիկթաշլեանի հանճարին և գործին հետ իրեն ալ լաւ խրատներ պիտի գտնէ. երանի թէ այդ խրատներով իր սրտին մէջ ալ սիրոյ կայծը վառուած՝ երգեր ու կնէքեր.

Հանգիր ապա, Պէշիկթաշեանը մեծոգի...
Հանգիր. անուն քո լիցի յօդ միութեան.
Հանգիր, յուշ քո կեցքէ ցորչափ ազնիւն և լաւն
Յորշափ հանճարըն պաշտօնցի. հանգիր, թգի»:

Չօպանեանի մեծղի ու թանկագին գործէն վերջ Ա. Պեղեիմզեանն է որ կանգնած է «Յուշարձան Մ. Պէշիկթաշեանի» ուր ամփոփումն ըրած է (կարծես ճիշդ փրօֆ. Աղունցի համար, մեղք որ աչքէ չէ անցուցած այս գիրքն ալ՝ որմէ մեծապէս օգտուեցանք.) «Մեծ բանաստեղծին կեանքն ու գործերը... քերթողը — հայրենասեր — ոստոյցի — բառերագիրը — Անճնոսի գործիչը — Եղբայրութեան քարոզիչը — եւն.», ու «Պէշիկթաշեան գմահատուած» գլխուն մէջ ան կ'ըսէ, «Ժի՛ղ դարուն դասական մեծագոյն հայ գերթողը յաւիտեանս պիտի մնայ ապագայ քոյր սեռունդներուն քով, պիտի յիշուի իր պաշտօնի անունը ոչ թէ (միայն) իր գրական մեծ գէճը մը, իր թողած շնորհագիւ ու աղամանդեայ գերթուաներովը, այլ մի. եւնոյն աստե՛ն պիտի փառաբանուի իբր մեծ Հայրենասէր ու ազնուարարոյ գործիչ (Աղունց ազնուարարոյ գործիչի զապփարը կ'անգրասանայ. փորձորիկ, զայրոյր, արիւն միայն գիտէ) որ ոռն էրբեակ չքնաղ ձիւրքերով օժտուած, հզօր ազդեցութիւն ունեցաւ իրեն ժամանակակից սերունդին վերայ, վասն զի այն վեհօգի Պէշիկթաշեանն էր որ ոգեւորեց ազգը իր հայրենաշունչէն երգերովը, իր քնարին հոգեզմայլ ձայնովը հայրենեաց փառքը ու անոր սխարլի յիշատակները երգեց, ան էր որ առաջին անգամ երբայրութիւն քարոզեց երկխառնէն շեշտերով, ան էր որ հայ բեմը կանգնեց ի նորոյ, որուն ի հանդէս բերաւ պատմական հրահանգիչ տեսարաններ, այս գերազանցապէս զգայուն մեծ հոգին երկու արեւակից եղբարց միջեւ զտնտած ատելութիւնն ու հեռը ջնջեց ու ազգը առաջնորդեց ամէնէն ազնիւ ճշգրտութեամբ ու թելադրութեամբ. և ահա աստե՛ն համար ի վեհաշունչ ու նուիրական անունը, որ գեղեցիկ զգացումներու

մարմնացումն է, դարձ ի դար անեղծ պիտի մնայ ամէն հայու քով ու անոր հոգին պիտի սաւառնի Հայութեան վրայ»։ Երանի թէ Փրօֆ. Աղունցի վրան ալ, որ միջակութիւն միայն գիտէ տեսնել...

«Գրական ու ազգային այս շնաշխարհիկ անմահ դէմքը իր տաղանդին ու համբաւին արժանաւայել կերպով գնահատուեցաւ իր ժամանակին քոյր հայ մտաւորականներէն, ու համակրանաց ու մեծաշուքաւ առարկայ եղաւ անխտիր ամենեւ, որուն մինչեւ վերջը չղաղրեցան յայտնել իրենց խորին զմայլանքը»։

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ, Ժի՛ղ դարուն մեծ գրագէտին անմահ տողերէն նմոյշ մը. «Բոլոր գորութեամբը դարերու բերած աւերմունքն ու միութեան խղճողոտներն ազգին մէջէն բառնալու օրն ի բուն կը խորհի և իր գերթողական աշխոյժը վեհ և մեծ նպատակի մը, ազգային կատարեալ սիրոյ և ազատութեան խորանին կը նուիրէ...»։ Ինչպէս հայ գրական աշխարհը, նոյնպէս Հայութիւնը նոր և արդիւնաբեր ճամբայ մը մտաւ իր շնորհիւ»։ Ինչ կ'ըսէ Փրօֆ. Աղունց. «... Պէշիկթաշեան հասարակական մարզում ինչ է՝ եթէ մեծութիւն չէ...»։

«Թէեւ իր մարմինը տկար է, հօր է հոգին (կ'իմանաք Փրօֆ. Աղունց) և ձայնը յատակ, քաջահնչիւն, այնպէս որ երբ խօսի՝ ամեն սիրտ կը թեղայ և արձագանգ կը գտնէ. (սեցէ՛ք Փրօֆ. Աղունց թէ Յաւայ մղելու ձայն ալ ունի, և այն առանց զայլ ըլլալի)։ Չկայ սիրայօղ հանդէս մը, մտերմական խնջոյց մը, ուսումնական կանառ մը, ազգագուռ ընկերութիւն մը որոց մէջ Պէշիկթաշեան իր ներկայութիւնը զգալի չընէ և անոնց փայլ չտայ. ամպիտոնին վրայ՝ իր խօսքը ոգեկան աշխարհը կը թռի, մարդկութիւնը կ'ընդգրկէ»։

Մ. ՆՈՐԻԿԵԱՆ՝ մօտէն ծանօթ Պէշիկթաշեանի և շատ յարգի գրիչ, ինչպէս կը վկայէ Պիպլեմեան, կ'ըսէ. «Ո՛վ չէ արտասուած Պէշիկթաշեանին փնտր և Շի. րիմը, Յետին հասալը կարգաւոր»։

Մ. ԶԵՐԱՋ զանի Ալիշանի հետ բազմաթիվ արուեստին ընդունելիւնը կը ցուցնէ՝ աղանիկ, առանկի նմանութիւններով:

ԼԵՕ՝ Պէշիկթաշլեանի գործն հրատարակելուն՝ այսպէս կ'արտայայտուի. «Պէշիկթաշլեան ոտանաւորները մի անգամ կարգացողը կը տեսնէ թէ ինչ սիրտ, Բն խառնուած էր ստացել բանաստեղծը բնութիւնից, դա մի մեղմ փափուկ, համարեա կանացի սիրտ է: Մըրիկներ չկային նրա հոգու մէջ — մեղմ, սիրող, շուրջ զգիւնուն էր այնտեղ, Եւ ըմբոստ, յանդուգն ռազմիկ չէ նրա քնարը, Պէշիկթաշլեանը չէր յարձակուում մեր Գ. Փաթիկայի նման, չէր շանթահարում, կծու, անողորմ ծաղր չունէր, նա մըմնում էր, նա ազօթում էր, նա պաշտում էր: Այդ անսակ սրտին տրուած է նորք զգացմունքներ արտայայտելու, իրաւ մտքում է մեզ իր զգացմունքների գեղեցիկ, մեղմ աշխարհը, ՀՐԱՊՈՒՐՈՒՄ, ՅԱՓՇԱԿՈՒՄ է մեզ իր գոյների, մեղեդիների քերթարեամբ, մեղմորեամբ»:

Աղոնց պիտի չխորթմի, բայց գէթ մէկ Միւթարեանի վախճանութիւն ալ մէջ բերենք. «Բանաստեղծ զլուխ, խորհող և մտածել տուող. իր լայն ճակտին վրայ կը կարդաս երեւակայութեան արժանազրած երազները, և շրթունքները այնքան ազնուական՝ որ միայն սէրը, գորովը և քննողը երգելու համար կը բացուին: Ուշի ուշով կը դիտես իր պատկերը, և անոր դիմանկարը քեզ կը համոզէ որ ինքը հանութեան համար կ'ուզէ ապրիլ»:

«Արեւմտահայ նորագոյն քնարերգութեան մէջ ամենայայտնի դէմքը ԴԱՆԻԵԼ ՎԱՐՈՒԹԱՆ» ինչպէս կ'որակէ Սուրխաթեան՝ այսպէս այտայայտուած է իր վարժարանի նախկին ընկերի մասին. «Ան երգիչն է Միութեան, Սիրոյ, և Հայրենիքի»: Դեռ զինքը տեսնել կը կարծեմ, նիհար ու հանճարին համարյոքն սոգտունած... կը քալէ տունէ տուն, թատրոնէ թատրոն, վարժարանէ վարժարան, քնարը ձեռքին մէջ ու մարմինը անոր լարերուն վրայ:

Տուր ինձ քու ձեռքդ, եղբայր եմք մեզ:

Տեղ մը կ'ուսուցանէ հայկազեան լեզուն... իր մազնիսականութեան ազդեցութեամբ... մատեններ կ'երկարորեն: Տեղ մը միութիւն քարոզող մարգարէն է՝ Ազգին մեծութիւնները պատմող և անցեալի դիւցազնեղբորութիւններով՝ ներկայի սրբերը տաքցնող... Ուրիշ տեղ մը զայն կը տեսնենք բեմին վրայ... Առաւօտը թատերգութիւններ կը գրէ և երեկոյին ինք անձամբ կը խաղայ զանոնք... Համա՛զգեսցը, սա իր տեղանքներուն տեղանքն էր... մէկ միութեան մէջ տեսնել բոլոր հատուածները... Եւ յետոյ իր քնարը. — «Ո՛վ պիտի կրնայ պատմել անկեղծ շունչը՝ որ տաքցուց ու ելեկտրացուց անոր լարերը, իր ամէն մէկ քերթումը Սէր բուրեց, ամէն մէկ ոտանաւորը տրտմաբախիծ նոճիի մը սլացիկ մեծութիւնը ու ննցաւ, որուն կատարը ամենէն առաջ կը բռնկի արշալոյսին առաջին բոցերէն: Ես կը լուծեմ ու կը խոնարհիմ իր քնարին լոյսին առջեւ»: Ահա թէ «Տաղանդ մը ինչպէս կ'աստուածացնէ ուրիշ տաղանդ մը» կը գոչէ ՊԱՐԱՄԵՆԱՆ:

Վարուժանն անգամ կը խոնարհի Պէշիկթաշլեանի առջեւ և փրփ. Աղոնց՝ ո՛չ:

ՓԱՓԱՋԵԱՆ իր «Պոմ. Հայ Գրականութեան» մէջ վեր կը հանէ թատերագրութեան հետ անոր «անկեղծ և ջերմ զգացմունքները իր գրուածներէ մէջ, ոտանաւորներէ մեծ մասը զուտ հայրենասիրական են: Կան և անձնական յոյզեր արտայայտող կտորներ և սիրային գողտրիկ նուագներ»:

ՍՈՒՐԻԱՐԵԱՆ որ այնքան անաչառ է և աւելի քափառարող քան Աղոնցը, հաւաթէ ինչ կ'ըսէ. «ԺԹ. դարի արեւմտահայ քնարերգութիւնը երկու յայտնի անուններ ունի, մէկը Պետրոս Դուրեանն է, միւսը՝ Պէշիկթաշլեանը... այն տարբերութեամբ միայն, որ Պէշիկթաշլեանի մէջ ազգայնական տարրը աւելի զօրեղ է և ազդեալ»:

1. Հ. Ս. Երեմեան. «Դեմքեր» հա. Ե. էջ 169:

2. Հ. «Գրական Գաղաթեր» Թիֆլիս, էջ 576 և 564:

3. Ա.Ս. տեղեկատու, 1913, էջ 98-101

Ա. ԱՅՎԱՅԵԱՆ, բանասէր ու հրապարակագիր այսպէս կը խօսի. «Ո՛չ մի ոք կրնայ անթաց աչօք նկատել այն տխուր գերեզմանը... Ո՛ր հայուն սիրտը չի մորմորէր երբ կը յիշէ այս հոյակապ մարդուն տարածամ մահը, որ իր կենաց սուղ և տաժանելի օրերուն մէջ, միշտ լէ՛յա, Ազատութիւն, Հայրենիք և Հայոց գալուստները երգելէ չէր զաղրեր...»

Այս մեծատաղանդ անձը՝ բնութեան վէջ ձգած չէ ազնիւ նիւթ մը որ քնարին վայելուչ առարկայ չընէ... Նոր քերթող հայեր մ'էր սա... Պէշկիթաշլիներ չընող Մուսայիւ համար՝ այսքան սակաւագիւտ մարգարիտներն ալ բաւական կրնան սեպուիլ անոր անուանութեան պսակը յօրինելու՝»

Յ. ԱՆԱԳԵԱՆ նորերէն. «Պէշկիթաշլիներ զրական փառքը պէտք է փնտռել իր քերթուածներուն մէջ... զգայնիկ է... տպաւորուող, յուզուելու, փղծկելու տրամադիր։ Զինք ներշնչող մեծագոյն գիւրջն է բնութիւնը... Հայաստանի շիշակ փառքին ի տես կը տարի և յուզմամբ կը թրթռացնէ իր բանաստեղծի քնարը։ Պէշկիթաշլիներ կուսերգութիւններն ալ քընքուղ են, փափուկ, պատշաճ, շիկնոտ։ Անոնց մէջ բանաստեղծութիւնը չ'եղծանիր միայն բոյրէն, կոյս հոգին, ներքին մարդը գերազանց է մարմնէն... Ու քերթուածը կ'ապրի որովհետեւ զեղուն է շնորհքով»։ Գրչի մեծ վարպետը՝ ԱՐՓԻԱՐ «ազուր, չկորսուելիք բանաստեղծութիւններ» կը տեսնէ անոր քերթուածներուն մէջը։

Յիշենք դեռ Տ. ՍԵՅՄԱՆԸ, այդ սիրող և զմայլանքի տաղէն բան մը չէ՛ գուշակած փրօֆ. Արշակը.

«Դու որ խորհուրդ մ'էիր համայն՝ հանճար [մ'ամբողջ Պէշկիթաշլեան, եւ կը փշրէր թելն իմ տաղին, և յարտասուտ [հեղձամբողջուկ կը զեղուր սիրտս անտիական՝ մրմնջելով երգերդ [երգոց...

Եւ կը կանգնէր քոյգ ըստուր խորհողգգած և [զակագէտ, Բարձրագոյնակ հակագող՝ ուսկից քնութիւնն յաւ [ճակ կ'անուր թեւեր, Կ'անուր հոգի և հրաշալեաց կ'ըլլար շրթեղ [անդհարաւուն։ Եւ ամէն ինչ կ'արթննար, կը բարբառէր քաղ- [ցրաւզու... Ողջոյն քեզ, ողջոյն հոգւոյ, քերթողահօրդ իմ [մանկութեան խոնարհ հոգիդ՝ որ մանկանց «Եղբայր եմք [մէք»ն ուսուցիր, Եւ վսեմ հոգիդ՝ որ ցնցեցիր մեր սրտերուն [անբախտ... Ո՛հ, մահն ըզքեզ զեղեցկացոյց, ըզքեզ բրաւ [տարփել...»

ԳՐԻԳՐԻՎԱՆ ՎԱՅՏԵԱՆ լաւ բմբռնած է Պէշկիթաշլեանը թէ իրրեւ հանձար ու քանաստեղծ և թէ իրրեւ հասարակական գործիչ. առ ալ վրկապծ ըլլալու է փրօֆ. Արշակի ուշադրութեան. առա թէ ինչ կ'ըսէ. «Մեծ լինելով անբախտ ապրեց... յոստաւոր կեանքն աւտող նոյրեց հասարակութեանը»։ ու կը շարունակէ անոր տիպարը գծել. «Շնորհիւ իր հեզ ու խոհուն բնույթին, բարեկերթ ձեւերին և ազնիւ զգացումներին, ու ձեռք է բերում մեծ համակրանք, ու դիւր ժամանակակից Պոլսի բարձր շրջաններում և բազմաթիւ համալսարաններում է գտնում իր անընդհանր տաղանդին. (և սակայն փրօֆ. Արշակ միշտ միջոցառումներ կը տեսնէ!)»։ Նա Պոլսում հայ թատրոն հիմնողներին և պահպանողներին մինչ էր»։ Անկարելիով կրօնական հաստատմանը մէջ եղբայրատեաց կոիւններուն՝ կը յիշէ. «Մի խումբ կրթուած հայ կաթողիկէներ այդ խտիրը վերացնելու համար սկսան մօտենալ լուսաւորչականներին և կազմեցին մի ընկերութիւն «Համագեղեց» անունով, որի Հիմնադրութիւնը ՄԻՆՆ ՈՒ ՀՈԳԻՆ ԷՐ ՄԿԻՏԻՉԸ. (փրօֆ. Արշակ հասարակական գործիչը չ'է տեսնէր նա)»։ վերջապէս կը կնքէ իր խօսքը թէ

1. Մարտ 1-րդի. Կ. Պ. 1871, ԹԻ. 1174.
2. Գրական Գեղեցիկ. ազ. Նի. Երթ, 1925, էջ 213.
3. Երեւան, Օգոստ. 1906, էջ 127.

«Նա մեր ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ լիբիկ (քնարական) բանաստեղծներից է»¹։ (Եւ փրոֆ. Աղոնց միշտ միայնութիւն կը տեսնէ, իր միշտի տեսութեամբ)։

Թիշինք փրոֆ. Աղոնցի դէմ տաղանդաւոր գրել մ'ալ։ Կան Վ. Թեֆեւան «Պէշիկթաշլեանի ՍՏԵՂԵՍՈՐՈՐ ՀԱՆՃԱՐԸ աւելի իր գրարար քերթութեան մէկ քանիքն մէջ կը յայտնուի որոշ և քանադատող հիպոթեզ»։ . . Միշտ գերազանցապէս ուսման թիւք՝ իր անհատական տառապանքին արտայայտութեան մէջն է, ուր իր քնարը ամենախորունկ հանձնաքննելու հնչեցնէ, ուր Պէշիկթաշլեան վիճեցնէ ԿԸ ՀԱՆԱԿԱՐԻ՝ իր ցաւին ու ինքնաբաւ երկերը գումարն մէջ՝²։

20ՊԱՆԵԱՆ Թէքէեանէն տարբեր չէր արտայայտուած, ան ըսած էր. «Եւրոպական մեծ միջավայրի մը մէջ, Պէշիկթաշլեան պիտի ըլլար . . . ԼԱՄԱԹԻՆԻ, ԳԻՏԻ ԿԱՄ ՄԱՆԱԿԱՆԻ ԱՆՏԻՑԻ ՇԵՆԻՇԻ պէս բանաստեղծ մը, (այս վերջնային հետ արդէն ունի մէկէ աւելի հոգեկան ու գեղեցկագիտական հանդիսութիւններ»³։

ԳՈՒՐԵԱՆ Ս.Ի ՎԵՆԵՏԻԱ իւր թղ լաէ փրոֆ. Աղոնց. «Մ. Պէշիկթաշլեան... իր գրական ԲԱՐՁՐ ՏԱՂԱՆԻՍԻՆ արդի աշխարհիկ մատենագրաց կամ քերթողաց տեսլիւն տեղը կ'գրաւ»⁴։

Թիշինք ԱՒՇԱՆԻ ալ որ համեստութեամբ իր քնարը թուղաղանակ կ'անուանէ, և կը զարմանայ թէ ինչպէս Պէշիկթաշլեան իրմէ կայծ կը խնդրէ։

«Այլ ուստի՞ քեզ ինչ երգոց թուղաղանակ ի թնարէ, ի հուրաստան ասպարիզի հեմողող դիմէ պէտք (կայծից)»⁵։

Դեռ շարենք... մեր յիշողութիւնն ու հետուքիւնը կը թերանայ, ժամանակն ու

այս էջերը կ'ամփոփուին, բայց ազգային ոչ մէկ հեղինակ լուռ կամ անզգայ կը մնայ Պէշիկթաշլեանի սրբազան ու գերազանց տիպարին առջեւ. աւմէն հայ՝ առանց խորութեան բարբարոս ու աշխարհի, դաւանանքի կամ կուսակցութեան, սիրով ու պաշտումով պիտի նուագէ «Երբայր հմը մեք» ինչպէս «Գարուն»ը, ինչպէս «Զեփուռն Ալեմտաղի» են։

Երբ աւմէն հայէ զատ օտարներն անգամ շրացան Պէշիկթաշլեանի հանճարի փայլէն, արդեօք ինչո՞ւ այդքան ազդու կը տեսնէ զանի փրոֆ. Աղոնց։ ՎԵՍԵՆԱՎԱՍԿԻ մը չէր վարաններ ըսելու. «Անոր հայրենակիցները կարող են պարծիլ անով»⁶. բաց ի փրոֆ. Աղոնցէ որ կարծես միայն Նալբանդեանի և Նազարեանի անունները գիտէ, իտալացի ԳԱԻՆԻ մը կը ներշնչուէր Պէշիկթաշլեան, նէն ու անոր ոտանաւորներէն շատերն իտալերէն կը թարգմանէր։

Գերմանացի Արթուր Լայսթի թարգմանաւորութիւններուն ջով, «մի կ'անգիտանայ օր. ՈԼԻՍ ՍՈՐԵ ՊԵՏԻՍԻՆԻ, ՄԻՍ ՖՐԱՆՔ ՄԻԼԼԵՐԻ, օր. ԻՆԿԱ ԳՈԼԵՆԻ, ՅՈՎԱՆՆԵՍԻՆԻ, ՎՏՈՒՍ ԹԱԼԱՍՈՅԻ, Ն. ԱՄԱՏՈՒՐԻ, 20ՊԱՆԵԱՆԻ և զեռ շատերուն թարգմանութիւնները (Գերման — Ֆրանս — Դաներէն — Անգլիերէն են)»։

Պէթիս-ձեւն բարեկամը համարած է թէ վենետիկի Միսթարեան Հայրերը մոռցած են «Պէշիկթաշլեանի ՊէՍ ՄԵՍԱՀԱՆՃԱՐ ԲԱՆԱՍԵՆՂԻ ՄԸ ՈՐ ՓՐԿԱՐԱՐ ԱՅԻՆՅՈՒԹԻՆ ՈՒՆԵՑԱՒ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒՆԻ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆՆԻԹԵԱՆ ՎՐԱՅ... ինչո՞ւ արդեօք չուզեցին վեր հանել ասանկ ՄԵՍԱՀԱՆԴ ԵՐՈՒՆԻԳԻ ՄԸ ԳՐԱԿԱՆ ՓԱՌՔՈՒ ՄԻՍԱՆԻՓԸ»⁷. կը լսէ՞ փրոֆ. Աղոնց. եթէ մեր լուրթիւնը պարսպանքի կը զանէր Պէշիկթաշլեան, ինչ ոճով պիտի որակէր Աղոնցի խործանը։

1. «Մ. Պէշիկթաշլեան» Հայ գրողներ. Թեֆլիս, 1909, էջ 337-8.

2. Մ. Պէշիկթաշլեանի քերթութեանն ու ճառերը. Շեքիկ 1905, 61-62.

3. Տես հեղինակին ծանօթ գործը, էջ 254.

4. «Մ. Պէշիկթաշլեան», Պաժ. Հայ մատենագր. Կ. Պոլիս. 1885, էջ 106.

5. Պատասխանի առ քերթող. Նուագ Բ. Մաղթունի էջ 52.

6. Մշակ. 1899. ք. 73.

Կարելի էր մեր բարեկամին պատասխանել թէ մեր լուսթիւնը խօսուն էր. Պէշիկթաշլեան էր իբրեւ այլ ոմն ի մեզ, Մխիթարեան մըն էր, ինք Պիպեռնեան զայդ չէր շեշտած վարուժանի բերնով թէ. «Աւիշան, Պէշիկթաշլեան, երկու մեծ համադրութիւններ Մխիթարեան առաքելութեան, մին կղերական միաբանութեան, միւսը աշխարհական միաբան մէջ», և իբրեւ այս՝ աւելի պատշաճ էր որ ազգը զանի հոշակէր քան թէ մենք մեր աշակերտը. թողունք որ Հիւրմիտքն Ու Ալիշանն անգամ անոր քնարին վրան զմայլեր են:

Յամենայն զէպս մենք ալ կը խոնարհինք այդ մեծ հոգւոյն հանճարին ու փառքին՝ ամբողջ Հայութեան հետ: Սակայն ո՞ր է Փրոֆ. Աղոնց, զինք հրապարակ կը կանչեն՝ ԶՊԱՆԵԱՆ, ՇԱՐԱՍԱՆ, ՇԻՇ-ՄԱՆԵԱՆ, Հիւրմիտք, ԱԼԻՇԱՆ, ՕՏԵԱՆ, ՏԻՒՍԱԲ, ՊԹԵՒՃԵԱՆ, ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ, ՆՈՐԻԿԵԱՆ, ԶԵՐԱԶ, ԼԷՍ, Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ, ՎԱՐՈՒԺԱՆ, ՓԱՓԱԶԵԱՆ, ՍՈՒՐԻԱԹԵԱՆ, ԱՅՎԱԶԵԱՆ, ԱԻԱԳԵԱՆ, ԹԷՔԵԵԱՆ, ՎԱՆՏԵԱՆ, ԴՈՒՐԵԱՆ Ս., ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ, ԱՓԻՍՐ. անոնք տեսն ու ճանչցան Պէշիկթաշլեանի մէջ «Շեքրհայի» մը, «գերագոյն գեղեցկութեան աղբիւրը», «յայտնական շողիւնը», «լեռնաշարնիկ հանճարը», «Մեծ քանաստեղծը», «Ժիթ դարուն մեծագոյն հայ

քերթողը», «լեռնաշարնիկ, անմահ դէմք», «հզօր հոգի», «հրապարտող ու յափշտակող» «յայտնի քնարեղբուն», «զօրեղ և ագրեսիւ» «խորհուրդ, հանճար», «քերթողահայր, վսեմ հոգի, տարփելի», «Մեծ ու անքախտ», «անզոգական տաղանդ», «աստեղակարգ յիրիկ», «աստուածացած տաղանդ», «բանաստեղծ՝ հաւասար Ա. ՏԸ ՎԵՆԵԻԻ, ԼԱՄԱՐԹԻՆԵ, Ա. ՇԷՆԵԻԻ» և իսկ Փրոֆ. Աղոնց կը խոստովանի թէ՝ Պէշիկթաշլեան «ոչ գրական և ոչ հասարակական մարդում ՄԵՄՈՒԹԻՆ ԶԷ.՝ ՄԻՋԱԿՈՒԹԻՆ Է. ԱՅՍ ԶԷՇ-ՄԱՐՏՈՒԹԻՆԸ, ԱԻԵԼԻ ՅԱՊԻ Է ՔԱՆ ԹԷ ՍՈՒՏ ԵՒ ՊԱՏԻՐ ԳՈՎԱՍԿԱՆՔՆԵՐԸ»: Եւ ահա յարգելի Փրոֆէսորը այս վճռով ՍՈՒՏ ԿԸ ՀԱՆԷ ամբողջ գումարտակը հոս յիշուած և յիշուած հեղինակներուն, ինչպէս ԱՄԲՈՂ Ը ՀԱՅՈՒԹԻՆԸ որ զմայլանք, սէր ու սլաշտում ունի Պէշիկթաշլեանի հանճարին ու մեզի թողած գրական ու հասարակական գործին:

Չափազանց տխուր, ազգանախատ ու ապերախտ է Փրոֆ. ին վճիռը, սակայն խաւարի պէս կը չքանայ Հայութեան լոյսին առջեւ որ կը շողայ արիւննի շառալինքով ՄԵՄ ՈՒ ԱՆՄԱՀ ՊԵՇԵԿՊԵՇ-ԼԵԱՆԻ ԱՍՏՈՒԱՄԱՅԻՆ ՀԱՆՃԱՐԻՆ ՅԱՆԴԻՄԱՆ:

Հ. ԵՂԻԱՍ ՓԷՉԻԿԵԱՆ